TEXNIKA TARAQQIYOTI INSON XAVFSIZLIGINING FALSAFIY MUAMMOLARI

Islamova Dildora Xamidullayevna,
Toshkent davlat texnika universiteti Falsafa kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: dildoraislomova1968@gmail.com
Ataxanov Atabek Sharafatdin o‘g‘li,
GQ va KM fakulteti HFX kafedrasi 11-24-guruh talabasi
E-mail: ataxanovatabek0@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy texnika va texnologiyalar taraqqiyotining inson xavfsizligiga ta’siri falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Texnologik rivojlanish jarayonida yuzaga kelayotgan xavf-xatarlar, inson hayoti va sog‘lig‘ini muhofaza qilish, texnik vositalardan foydalanishda axloqiy mas’uliyat, ekologik xavfsizlik hamda raqamli texnologiyalarning ijtimoiy oqibatlari yoritiladi. Shuningdek, texnika taraqqiyotining ijobiy va salbiy jihatlari, inson va texnologiya o‘rtasidagi munosabatlar, xavfsiz jamiyatni shakllantirishda falsafiy tafakkurning ahamiyati o‘rganiladi.
Kalit so‘zlar: texnika taraqqiyoti, inson xavfsizligi, falsafa, texnologiya, axloqiy mas’uliyat, ekologik xavfsizlik, raqamlashtirish, sun’iy intellekt.
Abstract. This scientific article analyzes the impact of modern technological development on human safety from a philosophical perspective. It examines technological risks, the protection of human life and health, ethical responsibility in the use of technology, environmental safety, and the social consequences of digital technologies. The article also discusses the positive and negative aspects of technological progress and the importance of philosophical thinking in creating a safe society.
Keywords: technological development, human safety, philosophy, technology, ethical responsibility, environmental safety, digitalization, artificial intelligence.

Kirish

XXI asr insoniyat tarixida ilm-fan, texnika va texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davr sifatida alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda ishlab chiqarish, transport, tibbiyot, qurilish, energetika, aloqa va boshqa ko‘plab sohalarda zamonaviy texnik vositalardan keng foydalanilmoqda. Ushbu jarayon inson mehnatini yengillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va turmush sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, texnik taraqqiyot yangi xavf-xatarlar va murakkab ijtimoiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Texnika taraqqiyotini faqat moddiy rivojlanish yoki yangi qurilmalar yaratilishi sifatida baholash yetarli emas. Uni inson hayoti, jamiyat, tabiat va kelajak avlodlar bilan bog‘liq holda o‘rganish zarur. Chunki har qanday texnologik yangilik inson manfaatlariga xizmat qilishi, uning hayoti va sog‘lig‘iga zarar yetkazmasligi lozim.

O‘zbekiston Respublikasida ham inson hayoti, sog‘lig‘i, mehnat sharoitlari va ekologik muhitni muhofaza qilish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Xususan, mehnatni muhofaza qilishga oid qonunchilik va xalqaro

standartlar ishlab chiqarish jarayonida xavfsizlik talablariga rioya etish zarurligini belgilaydi. Falsafiy nuqtayi nazardan qaraganda, texnika taraqqiyoti oldimizga bir qator muhim savollarni qo‘yadi: Texnologik rivojlanish inson manfaatlariga qanchalik xizmat qilmoqda? Texnik vositalardan noto‘g‘ri foydalanish oqibatlari uchun kim javobgar? Ilmiy kashfiyotlar inson xavfsizligini ta’minlash bilan qanday uyg‘unlashishi kerak?

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi texnika taraqqiyoti va inson xavfsizligi o‘rtasidagi munosabatlarni falsafiy jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda xavfsiz texnologik rivojlanishning ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Texnika va inson o‘rtasidagi munosabatlar falsafa tarixida muhim o‘rin egallagan masalalardan biridir. Qadimgi yunon faylasufi Aristotel inson faoliyati, bilim va amaliy tajriba o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgangan. Uning qarashlarida insonning aqliy faoliyati va maqsadga yo‘naltirilgan harakati muhim ahamiyat kasb etadi.

Nemis faylasufi Martin Xaydegger texnikaning mohiyatini falsafiy jihatdan tahlil qilib, texnikani faqat vositalar yig‘indisi sifatida emas, balki insonning borliqni anglash va o‘zgartirish usuli sifatida izohlagan. Uning qarashlari texnik taraqqiyotning inson tafakkuri va tabiatga munosabatiga ta’sirini tushunishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Hans Jonas o‘zining mas’uliyat tamoyiliga oid qarashlarida ilmiy-texnik taraqqiyotning kelajak avlodlar hayotiga ta’sirini alohida ta’kidlagan. Uning fikricha, insonning texnologik imkoniyatlari kengaygan sari uning axloqiy mas’uliyati ham ortib borishi kerak.

Zamonaviy xalqaro hujjatlarda ham texnologik taraqqiyot va inson xavfsizligi masalalariga katta e’tibor qaratilgan. Xususan, UNESCO tomonidan 2021-yil 23-noyabrda qabul qilingan Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyanomada inson qadr-qimmati, huquqlari, xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi va texnologik tizimlar ustidan inson nazoratini ta’minlash tamoyillari belgilangan [1].

Shuningdek, ISO 45001:2018 xalqaro standarti tashkilotlarda mehnat xavfsizligi va sog‘liqni muhofaza qilish tizimini tashkil etish, xavflarni aniqlash va ularni

boshqarishning muhim talablarini belgilaydi [2]. Mazkur ilmiy qarashlar texnik taraqqiyotning asosiy mezoni faqat iqtisodiy samaradorlik emas, balki inson hayoti, sog‘lig‘i va xavfsizligini ta’minlash ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlil va muhokama

Texnika insoniyatning tabiat kuchlaridan foydalanish, mehnat jarayonlarini yengillashtirish va turmush sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan faoliyati natijasida shakllangan. Dastlabki oddiy mehnat qurollaridan tortib, bugungi murakkab avtomatlashtirilgan tizimlar, robototexnika va sun’iy intellektgacha bo‘lgan rivojlanish insoniyat tarixidagi katta o‘zgarishlarni ifodalaydi. Falsafiy jihatdan texnika taraqqiyoti insonning tabiat va jamiyat bilan munosabatlarini o‘zgartiruvchi omil hisoblanadi. Texnologiyalar yordamida inson ko‘plab murakkab vazifalarni bajarish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Biroq texnik imkoniyatlarning kengayishi ulardan foydalanish mas’uliyatini ham oshiradi. Inson xavfsizligi deganda shaxsning hayoti, sog‘lig‘i, huquqlari va normal yashash faoliyatini turli xavf-xatarlardan himoya qilish tushuniladi. Bu tushuncha faqat jismoniy himoya bilan cheklanmaydi. U ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy, axborot va ruhiy xavfsizlikni ham qamrab oladi.

Bugungi kunda texnologik taraqqiyotning jadallashuvi inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, avtomatlashtirish, robototexnika, sun’iy intellekt, raqamli aloqa va zamonaviy ishlab chiqarish tizimlari katta imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq ushbu texnologiyalar bilan bog‘liq ayrim xavfsizlik muammolari ham mavjud.

Sanoat korxonalarida murakkab mexanizmlar, avtomatlashtirilgan uskunalar va elektr tizimlaridan foydalaniladi. Bunday sharoitda texnik nosozlik, inson omili yoki xavfsizlik qoidalariga rioya qilmaslik turli noxush hodisalarga olib kelishi mumkin. Shu sababli ishlab chiqarishda texnik nazorat, xodimlarni o‘qitish va xavflarni oldindan baholash muhim ahamiyatga ega.

Avtomobil, temiryo‘l va havo transporti tizimlarining rivojlanishi insonlarning harakatlanish imkoniyatlarini kengaytirdi. Shu bilan birga, transport vositalarining

ko‘payishi, texnik nosozliklar va inson omili yo‘l-transport xavfsizligini dolzarb masalaga aylantirmoqda. Zamonaviy transport tizimlarida xavfsizlik sensorlari, avtomatik boshqaruv va nazorat texnologiyalaridan foydalanish xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Sanoat ishlab chiqarishi va texnologik jarayonlar atrof-muhitga turli ta’sirlar ko‘rsatishi mumkin. Atmosfera havosining ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi va chiqindilar muammosi inson salomatligi hamda ekologik muvozanatga ta’sir qiladi. Shu bois texnik taraqqiyot ekologik mas’uliyat tamoyillari asosida olib borilishi lozim. Internet, mobil qurilmalar va sun’iy intellekt tizimlarining keng tarqalishi axborot almashish imkoniyatlarini oshirdi. Biroq shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi, yolg‘on axborot, raqamli qaramlik va kiberxavfsizlik bilan bog‘liq muammolar ham yuzaga kelmoqda.

Sun’iy intellekt inson mehnatini yengillashtirish va murakkab vazifalarni bajarishda katta imkoniyatlarga ega. Lekin uning qarorlarida xatolik yuz berishi, ma’lumotlar noto‘g‘ri talqin qilinishi yoki inson nazoratining yetarli bo‘lmasligi xavfsizlik va javobgarlik masalalarini keltirib chiqaradi. Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda faqat ularning imkoniyatlarini emas, balki ehtimoliy xavflarini ham hisobga olish zarur.

Inson xavfsizligini ta’minlashda falsafiy tafakkur va axloqiy mas’uliyatning o‘rni

Falsafa insonni nafaqat bilim olishga, balki o‘z faoliyatining oqibatlarini anglashga ham o‘rgatadi. Texnik taraqqiyot sharoitida falsafiy tafakkur inson, jamiyat va texnologiya o‘rtasidagi munosabatlarni to‘g‘ri baholash uchun zarurdir. Birinchidan, falsafa insonda mas’uliyat hissini shakllantiradi. Inson xavfsizligini ta’minlashda quyidagi tamoyillar muhim hisoblanadi. Inson hayoti va sog‘lig‘ini ustuvor qadriyat sifatida e’tirof etish.Texnik vositalardan foydalanishda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish.

Texnologik jarayonlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni oldindan baholash. Ekologik muvozanat va tabiiy resurslarni muhofaza qilish. Sun’iy intellekt va

avtomatlashtirilgan tizimlar ustidan inson nazoratini saqlash. Texnik rivojlanishda axloqiy va huquqiy mas’uliyatni kuchaytirish. Ushbu tamoyillarni amalga oshirishda ta’lim muassasalari, ilmiy tashkilotlar, ishlab chiqarish korxonalari va davlat idoralari hamkorligi muhim o‘rin tutadi.

1-jadval. Texnika taraqqiyoti va inson xavfsizligi o‘rtasidagi munosabatlar

Texnologik yo‘nalish	Yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammo	Xavfsizlikni ta’minlash yo‘li
Sanoat texnologiyalari	Ishlab chiqarishdagi xavflar	Texnik nazorat va mehnat muhofazasi
Transport tizimlari	Yo‘l-transport hodisalari	Zamonaviy nazorat va xavfsizlik tizimlari
Sun’iy intellekt	Noto‘g‘ri qarorlar va javobgarlik	Inson nazorati va axloqiy me’yorlar
Raqamli texnologiyalar	Shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi	Axborotni himoya qilish
Robototexnika	Texnik nosozlik va boshqaruv muammolari	Sinov, monitoring va texnik xizmat

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, texnologik rivojlanishning har bir yo‘nalishi o‘ziga xos xavfsizlik talablarini yuzaga keltiradi. Shu sababli texnik taraqqiyot inson manfaatlari va xavfsizlik tamoyillari bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirilishi lozim.

Xulosa

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, texnika taraqqiyoti insoniyat hayotida ulkan o‘zgarishlarni yuzaga keltirayotgan muhim omillardan biridir. Zamonaviy texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mehnat jarayonlarini yengillashtirish, tibbiy xizmat sifatini yaxshilash va axborot almashinuvini tezlashtirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, texnik rivojlanish ishlab chiqarish, transport, ekologiya va axborot sohalarida yangi xavfsizlik muammolarini ham keltirib chiqarmoqda. Falsafiy nuqtayi nazardan texnika taraqqiyotining asosiy maqsadi inson ustidan texnologik hukmronlikni kuchaytirish emas, balki inson hayotini yaxshilash, uning huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilishdan iborat bo‘lishi kerak. Har qanday ilmiy kashfiyot va texnik yangilik inson manfaatlari, axloqiy me’yorlar hamda ekologik talablar bilan uyg‘unlashgandagina ijobiy natija beradi. Shuningdek, inson xavfsizligini ta’minlash faqat texnik vositalar yoki qonun-qoidalar bilan cheklanmaydi. Bunda

insonning bilim darajasi, mas’uliyati, dunyoqarashi va xavfsizlik madaniyati ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, yosh avlodda texnologiyalardan oqilona foydalanish, tanqidiy fikrlash va ekologik mas’uliyat ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir. Xulosa qilib aytganda, texnika taraqqiyoti va inson xavfsizligi bir-biridan ajralmas tushunchalardir. Kelajakdagi barqaror taraqqiyotning muhim sharti ilmiy-texnik yutuqlarni insonparvarlik, mas’uliyat va xavfsizlik tamoyillari asosida rivojlantirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. University of Chicago Press, 1984.
2. Heidegger M. The Question Concerning Technology and Other Essays. New York: Harper & Row, 1977.
3. Aristotle. Nicomachean Ethics. Oxford University Press.
4. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021.
5. International Organization for Standardization. ISO 45001:2018. Occupational Health and Safety Management Systems — Requirements with Guidance for Use. Geneva: ISO, 2018.
6. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. 2022-yil 28-oktabr.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-410, 2016-yil 22-sentabr.
8. Falsafa: darslik. Oliy ta’lim muassasalari uchun. Toshkent.